

Klášter

Z německého Kloster, jež samo pochází z latinského claustrum = ohrada, uzavřené místo. Architektonický soubor objektů sloužících pro život mnišské komunity. V užším slova smyslu se pojem *k* používá pouze pro mnišské řády, v širším, i když ne zcela správném, i pro řády kanovnícké, rytířské či mendikantské.

Model *k* jako promyšleného stavebního celku vznikl v benediktinském řádu. Jeho plně vyvinutá podoba existovala již na počátku 9. st., což dokládá tzv. Sanktgallenský plán, schéma ideálního benediktinského *k*, zachované v archivu k. St. Gallen ve Švýcarsku. Řehole sv. Benedikta počítala s tím, že každý *k* bude nezávislý a soběstačný a že bude vybaven vším potřebným: kostelem, prostorem pro mnichy, knihovnou, školou, vodou, mlýnem, dílnami, sady atd.

Jádro benediktinského *k* tvořila bazilika, k jejímuž jižnímu boku se připojovala klausura, kde žili mniši. Termín klausura vyjadřuje uzavřenost prostoru, kam jiní lidé, než členové kláštera neměli přístup. Budovy klausury se též nazývají konvent (podle mnišského společenství, konventu). Trojlodní bazilika s transeptem měla pravidelně na západě dvě věže a byla, alespoň ve starších obdobích, vybavena kryptou. Konventní budovy obklopovaly pravoúhlý (v ideálním případě čtvercový) rajský dvůr, kolem kterého obíhala krytá, tzv. křížová chodba (ambit). Ve východním křídle konventu se nacházela kapitulní síň, kde se mniši scházeli ke každodenní kapitule. Tato místnost vznikla až v 11. st., předtím se kapituly konaly v severním křídle ambitu. Další prostory východního křídla tvořily vytápěná místnost pro denní pobyt mnichů a v mladší době též parlatorium (hovorna, neboť mniši měli na většině území kláštera zakázáno mluvit; potřebná sdělení mohli učinit právě zde). První patro východního křídla obsahovalo rozsáhlý mnišský dormitář (společnou ložnici). Z dormitáře vedlo často schodiště přímo do kostela, aby mniši mohli po probuzení ihned sejít na vigilie. V jižním křídle klausury se nacházela kuchyně a refektář (společná jídelna). Proti vstupu do refektáře vzniklo v 11. st. lavatorium (umývárna). Západní křídlo klausury zaujímal patrové cellarium (sklad potravin).

Vně vnitřní zóny *k* stály další významné budovy. Infirmarium (nemocnice) a noviciát, jež někdy měly podobu malé klausury s kaplí, dům opata, dům pro hosty, školu pro děti žijící v klášteře (obláty) ad. V areálu *k*. ležel též hřbitov, jenž někdy sloužil jako ovocná zahrada, dále zahrada zeleninová a zahrada, kde se pěstovaly léčivé byliny. Periferie *k*. obsahovala chlévy a stáje, sýpku, pekárnu a pivovar, stejně jako řemeslnické dílny. Celý areál byl ohrazen.

K významným benediktinským *k* s alespoň zčásti dochovanou středověkou dispozicí patří na území České republiky např. sázavský, kladrubský či třebíčský *k*.

Benediktinské schéma přejali z velké části cisterciáci; jejich *k*. se však lišily v určení některých prostor. V cisterciáckém řádu, zejména v jeho rané fázi, hráli významnou roli konvršové (bratři laikové), jejichž poslání spočívalo především v manuální práci. Vzhledem k tomu, že chóroví mniši a konvršové tvořili uvnitř řádu dvě odlišné skupiny, došlo k rozdělení kostela a klauzury na dvě části. Kostel byl rozdělen přepážkou, tzv. letnerem na východní část pro mnichy a západní pro konvrše. Východní a jižní křídlo, podobné dispozice jako v benediktinských *k*, bylo určeno mnichům, západní patřilo z větší části konvršům. V přízemí se nacházel refektář konvršů, druhou část západního křídla zabíralo cellarium. Patro západního křídla patřilo dormitáři konvršů. V Čechách a na Moravě si středověkou dispozici zčásti zachovaly např. *k*. v Oseku, ve Vyšším Brodě, Zlaté Koruně, Žďáru na S. i na Velehradě.

Velkou proměnou prošlo benediktinské schéma v *k*. kartuziánů, kladoucích důraz na život o samotě. Kartuziánští mniši žili v samostatných poustevnách - kartouzách, které byly umístěny uvnitř ohrazeného areálu. Velký dvůr, sloužící jako hřbitov, obklopovala chodba. Ke klášternímu kostelu, většinou jednolodnímu bez věží, pouze se sanktusníkem, přiléhala menší kvadratura se společně využívanou kapitulní síní, knihovnou a refektářem, kde se mniši scházeli v neděli při tichém obědě. Z archeologického výzkumu lze poznat dispozici kartouzy v Dolanech na Olomoucku, jež zanikla za husitských válek.

Na rozdíl od kartuziánů přejali řeholní kanovníci benediktinské schéma téměř beze změn. Kanonie premonstrátů, augustiniánů kanovníků i řádů křížovnických v základních rysech benediktinské *k*. kopírovaly. Části středověkých kanonií lze dnes vidět např. ve strahovském *k*. v Praze, v *k*. v Teplé, nebo v Milevsku.

Rytířské řády neměly pro své domy patrně vždy zcela závazné schéma. Jejich komendy, pokud to finanční prostředky dovolovaly, měly většinou podobu hradů (např. rekonstrukce templářské komendy v Čejkovicích). V případě domů německých rytířů šlo pravděpodobně o konglomeráty účelových staveb, které obklopovaly konventní chrám, jak to nejlépe odpovídalo provozní potřebě a místní situaci. Některé areály, např. johanitská komenda u P. Marie pod řetězem, v Praze, na Malé Straně, vycházely ze základního monastického schématu.

Mendikanstské domy vycházely obvykle ze základního plánu benediktinských *k*. Vzhledem ke svému hospodářskému systému však nevyužívaly západní křídlo konventu pro cellarium. Původní předpisy omezovaly velikost i architektonickou podobu budov (např.

dominikánské kostely nesměly být zaklenuty). Konventy mendikantů vznikaly v českém prostředí často v době počátků měst. Býval jim vyměřován pozemek při obvodu sídliště, v místech kde mělo vést opevnění, jehož součástí vystavěné konventy později tvořily (např. dominikánské konventy v Českých Budějovicích či Nymburce).

Specifiku mendikanstkých staveb představovaly dvojkláštery, které se uplatnily u minoritů a klarisek, kde vznikaly jako konglomerát klauzur mužského a ženského konventu a společného chrámu (Anežský klášter v Praze, Český Krumlov, Znojmo).